

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی
گروه علوم سیاسی

عنوان پایان نامه:

تحول و تطور مفهوم جهاد در اندیشه سیاسی اسلام معاصر

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته:

اندیشه سیاسی در اسلام

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر رضا خراسانی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر منصور میراحمدی

نگارش:

سلمان زارعی

شهریور ۱۳۹۷

اذعان

اینجانب سلمان زارعی دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته اندیشه سیاسی در اسلام دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی دانشگاه شهید بهشتی به شماره دانشجویی ۹۵۴۱۷۰۵۷ گواهی می‌نمایم که تحقیقات ارائه شده در این پایان‌نامه توسط شخص اینجانب انجام شده و صحت و اصالت مطالب نگارش شده را بر عهده می‌گیرم. در موارد استفاده از کار دیگر محققان به مرجع مورد استفاده اشاره شده است. به علاوه گواهی می‌نمایم که مطالب مندرج در پایان‌نامه تاکنون برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی توسط اینجانب یا فرد دیگری ارائه نشده است و در تدوین متن پایان‌نامه چارچوب مصوب دانشکده را به طور کامل رعایت کرده‌ام.

امضاء دانشجو

تاریخ

کلیه حقوق مادی و معنوی مترتب بر دستاوردهای مطالعات، ابتکارات و نوآوری های منتج از این اثر متعلق به دانشگاه شهید بهشتی است و دانشجو موظف به رعایت آیین نامه و منشور اخلاق در پژوهش برای ارائه یا چاپ مطالب مستخرج از این اثر است.

دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی
گروه علوم سیاسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته اندیشه سیاسی در اسلام
آقای سلمان زارعی تحت عنوان تحول و تطور مفهوم جهاد در اندیشه
سیاسی اسلام معاصر

در تاریخ ۹۷/۰۶/۱۳ توسط هیات داوران زیر بررسی و با نمره ۱۹/۵ و درجه عالی به تصویب نهایی
رسید.

دکتر رضا خراسانی

۱- استاد راهنمای پایان نامه

دکتر منصور میراحمدی

۱- استاد مشاور پایان نامه

دکتر نجمه گیخا

۱- استاد داور

سپاسگذاری

نگارش و تدوین این پایان نامه عملی است که بدون شک بدون مساعدت و دلگرمی و تشویق دیگران میسر نمی شود . بر خود لازم می دانم که از برخی از این عزیزان قدردانی نمایم .

جناب آقای دکتر رضا خراسانی استاد راهنما ، که در طول نگارش پایان نامه با دقت و نکته سنجی بسیار راهنمای اینجانب در نگارش این پایان نامه بود.

جناب آقای دکتر میر احمدی استاد مشاور که علاوه بر مشاوره در طول تحصیل نیز نکات بسیاری از ایشان آموختیم و همواره از نظرات کارشناسی ایشان بهره مند می شدیم .

سپاس و قدردانی بسیار از همکلاسی ها که در طول نگارش پایان نامه از نظرات کارشنا سانه و نکته سنجی های ایشان بهره مند شدیم .

و قدردانی نهائی از خانواده که در طول نگارش پایان نامه مشوق کارهای تحقیقاتی من بودند و بدون شک بدون همراهی ایشان تدوین این پایان نامه بسیار مشکل می شد.

عنوان: تحول و تطور مفهوم جهاد در اندیشه سیاسی اسلام معاصر

دانشجو: سلمان زارعی

استاد راهنما: دکتر رضا خراسانی

دوره: کارشناسی ارشد رشته اندیشه سیاسی در اسلام

تاریخ ارائه ۱۳۹۷/۰۶/۱۳

چکیده پژوهش

پژوهش پیش رو به دنبال این است که با استفاده از مطالعات عمیق تاریخی، به بررسی تحولاتی پردازد که «مفهوم جهاد» در طول تاریخ اندیشه اسلامی معاصر با آن دست و پنجه نرم کرده است. در ابتدا به بررسی مفهوم جهاد در متون اسلامی پایه (قرآن و سنت) و متون فقها، متصوفه و متکلمان می پردازیم و در ادامه، برداشت مکاتب جدید و معاصر (تا اواسط سال ۲۰۱۸) از مفهوم جهاد را مورد بررسی قرار می دهیم. این پژوهش قصد دارد به تجزیه و تحلیل عواملی پردازد که گهگاه باعث تغییر مصادیق «مفهوم جهاد» شده اند، تا از این طریق بتواند چگونگی و چرایی این تحولات معنایی را استنباط نماید و در هر دوره تاریخی، پیامهای این تحولات را از حیث «جهان بینی» درک کند. این پژوهش از یک شیوه ترکیبی شامل استقرا، تجزیه و تحلیل و مقایسه تاریخی استفاده کرده است تا مطالب وارده در همه منابع احتمالی را گردآوری و با یکدیگر مقایسه کند و از این طریق به استنباط یک دیدگاه روشن و متوازن درباره تحولات معنایی «مفهوم جهاد» نایل شود و دلایل و چگونگی رخداد این تحولات را تشخیص دهد. برای دستیابی به هدف مذکور، از یک نظریه تفسیری مبتنی بر متد «توشی هیکو ایزوتسو» استفاده شده است؛ ایشان در پژوهشهای تحلیلی خود پیرامون «مفاهیم قرآنی، فهم تغییر و تحولات این مفاهیم و تفسیر حرکت این مفاهیم در میان ساختار جاهلی و ساختار قرآنی» از متد مذکور استفاده کرده است.

در پژوهش پیش رو آمده است که «جهاد» قبل از نزول قرآن، در زبان عربی مورد استفاده قرار نمی گرفته و این واژه یک اصطلاح کاملاً قرآنی و دارای مفهومی عام است که فقها بعدها آن را در یک بعد حقوقی یعنی «بعد مربوط به جنگ و به ویژه جنگ با کفار» منحصر نموده اند و متصوفه نیز آن را منحصر در چارچوب «مبارزه با نفس اماره به منظور تهذیب و ارتقای آن» ساخته اند. با گذشت زمان، مفهوم جهاد متحول شد و تغییرات متعددی در آن به وجود آمد، به ویژه در اندیشه اسلامی

جدید یعنی زمانی که اصلاح طلبان و تجددخواهان تلاش کردند برداشتی متناسب با برداشت «حکومت‌های نوظهور» از «جهاد» ارائه کرده و در واقع آن را در «چارچوب دفاعی» منحصر سازند. این در حالی بود که برخی دیگر از متفکران، مفهوم جهاد را به «حیطه سیاست ورزی» سوق دادند و آن را به تنها ابزار خود برای دستیابی به حکومت اسلامی - به جای رژیم‌های فاسد دنیا - تبدیل کردند و گروه‌های تکفیری نیز جهاد را به خشنترین مفهوم خود در تاریخ اسلام، یعنی لزوم جهاد(مقاتله) با هر فرد مخالف عقیده من از اسلام مبدل ساختند، در هر برهه‌ای که مفهوم جهاد دستخوش تغییر گردید «جهان بینی» عاملی بنیادین در فرآیند تغییر و تحول محسوب می‌شد.

واژگان کلیدی: تحول جهاد، قتال، داعش، القاعده، گروه‌های تکفیری، ابن تیمیه

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه.....	۱
اهمیت پژوهش پیش رو.....	۳
مسئله این پژوهش.....	۳
اهداف پژوهش.....	۴
سابقه پژوهش.....	۵
سوالات پژوهش.....	۹
سوال اصلی:.....	۹
سوالات فرعی:.....	۹
شیوه پژوهش.....	۹

فصل اول: مفهوم جهاد در متون پایه و میراث اسلامی

۱-۱- بخش اول: مفهوم جهاد در متون پایه(قرآن کریم).....	۱۵
مقدمه.....	۱۶
۱-۱-۱- نخست: ریشه لغوی.....	۱۶
۱-۱-۲- دوم: سیاق قرآنی مفهوم جهاد (حوزه معنایی).....	۱۷
۱-۱-۲-۱- سَبِيلُ اللَّهِ (راه خدا).....	۱۸
۱-۱-۲-۲- صراط مستقیم.....	۲۰
۱-۱-۲-۳- راه خدا چیزی جز توحید نیست.....	۲۱
۱-۱-۲-۴- سبیل الله و سبیل طاغوت.....	۲۱
۱-۱-۳- سوم: جهاد و توحید.....	۲۳
۱-۱-۴- چهارم: در میان جهاد و جنگ.....	۲۴
۲-۱- بخش دوم: مفهوم جهاد در متون پایه(سنت نبوی"از منظر اهل سنت").....	۲۸
مقدمه.....	۲۹
۱-۲-۱- نخست: جهاد در احادیث نبوی.....	۲۹
۱-۲-۱- الف: حج.....	۳۰

- ۳۱ ۲-۱-۲-۱-ب: نیکی به والدین.....
- ۳۳ ۲-۲-۱-دوم: غلبه معنای قتالی جهاد.....
- ۳۶ ۳-۱-بخش سوم: مفهوم جهاد از دیدگاه فقها.....
- ۳۷ مقدمه.....
- ۳۸ ۱-۳-۱-نخست: حوزه معنایی(کلمات کلیدی مرتبط با جهاد).....
- ۳۹ ۱-۱-۳-۱-قتال مصالح.....
- ۳۹ ۳-۱-۱-۱-الف: راهزنان یا محاربین.....
- ۴۰ ۳-۱-۱-۲-ب: اهل بغی (ستمکاران و متجاوزان).....
- ۴۰ ۳-۱-۱-۳-ج: قتال فتنه.....
- ۴۱ ۳-۱-۲-قتال با کفار.....
- ۴۲ ۳-۱-۲-۱-الف: دار الحرب و دار الإسلام.....
- ۴۵ ۳-۱-۲-۲-ب: انواع کفار موجود در هر «دار».....
- ۴۹ ۳-۲-۱-دوم: هدف و ابزار جهاد از دیدگاه فقها.....
- ۵۰ ۳-۲-۱-هدف و ابزار جهاد از منظر قرآن و فقه.....
- ۵۲ ۳-۲-۲-جهاد در میان «دفاع و هجوم» یا «دفاع و طلب».....
- ۵۳ ۳-۲-۲-۱-الف: هجومی و دفاعی.....
- ۵۳ ۳-۲-۲-۲-ب: طلبی و دفاعی.....
- ۵۴ ۳-۲-۲-۳-ج: علت قتال یا علت قتل.....
- ۵۶ ۳-۳-۱-سوم: خلاصه و تفسیر.....
- ۵۹ ۴-۱-بخش چهارم: مفهوم جهاد از نظر متصوفه.....
- ۶۰ مقدمه.....
- ۶۱ ۱-۴-۱-نخست: اصطلاحات تصوف (حوزه معنایی).....
- ۶۱ ۴-۱-۱-روند تاریخی اصطلاحات تصوف.....
- ۶۲ ۴-۱-۲-انواع اصطلاحات تصوف.....
- ۶۲ ۴-۱-۳-اصطلاحات اصلی در ساختار تصوف.....
- ۶۳ ۴-۱-۳-۱-الف: مجاهده.....
- ۶۶ ۴-۱-۳-۲-ب: هدف و ابزار در جهاد صوفیانه.....

۶۷-۴-۱-۲- دوم: تفسیر.....

فصل دوم: مفهوم جهاد در اندیشه اسلامی نهضت مدار و تجددخواه

۷۴-۱-۲- بخش اول: مفهوم جهاد در «اندیشه نهضت و اصلاح طلبی دینی».....

۷۶-۱-۱-۲- نخست: رویکردهای مطرح در فهم جهاد.....

۷۶-۱-۱-۲- جهاد به معنی دفاع از دین است نه دفاع از وطن.....

۷۹-۲-۱-۱-۲- جهاد یعنی اصلاح (جهاد زمان).....

۸۳-۳-۱-۱-۲- جهاد در معنای عام آن.....

۸۴-۴-۱-۱-۲- جهاد دفاعی.....

۸۶-۲-۱-۲- دوم: چکیده و تفسیر.....

۸۷-۱-۲-۱-۲- شکل گیری نیاز فکری به پیشرفت و نهضت (توسعه).....

۸۹-۲-۲-۱-۲- استعمار.....

۳-۲-۱-۲- مبارزه با گفتمان «روشنفکری» غرب زده و شرق زده به عنوان میهمانان ناخوانده کشورهای

مسلمان.....

۹۳-۲-۲- بخش دوم: مفهوم جهاد از دیدگاه پیشگامان اندیشه نوگرایی.....

۹۵-۱-۲-۲- نخست: دعوت.....

۹۹-۲-۲-۲- دوم: جرابه و تجاوز.....

فصل سوم: مفهوم جهاد در اندیشه جنبش اسلامی (از سقوط خلافت عثمانی تا دوران استقلال

ملی)

۱۰۹-۱-۳- بخش اول: جهاد علیه تمدن فاسد.....

۱۱۰-۱-۱-۳- نخست: جهاد و مفاهیم مرتبط با آن.....

۱۱۰-۱-۱-۳- در میان جهاد و قتال.....

۱۱۱-۲-۱-۳- امر به معروف و نهی از منکر.....

۱۱۲-۳-۱-۳- فساد.....

۱۱۶-۴-۱-۳- انگیزه و هدف جهاد.....

۱۱۶-۵-۱-۳- رابطه جهاد با دعوت.....

۱۱۷-۱-۳-۱-۵- الف: چرا اسلام به یک سرزمین مشخص اکتفا نمی کند؟.....

- ۱۱۸-۳-۱-۱-۵-۲-ب: آیا یک الگوی قبلی قابل استناد وجود دارد؟.....
- ۱۱۹-۳-۱-۲-دوم: خلاصه و تفسیر.....
- ۱۱۹-۳-۱-۲-۱-خلاصه.....
- ۱۲۰-۳-۱-۲-۲-تفسیر.....
- ۱۲۹-۳-۲-بخش دوم: جهاد ابتدایی برای نابودی حکومت‌های فاسد.....
- ۱۳۱-۳-۲-۱-نخست: موارد اصلی تشابه با مفهوم مطرح شده در فصل قبل.....
- ۱۳۳-۳-۲-۲-دوم: پیوند جهاد با جنبش.....
- ۱۳۴-۳-۲-۳-سوم: ردّ دیدگاه دفاع طلبان و بیان نقش تغییرمحور جهاد.....
- ۱۳۸-۳-۲-۴-چهارم: تفسیر.....

فصل چهارم: مفهوم جهاد در اندیشه جنبش محور مسلمان

- ۱۴۳-۴-۱-۱-بخش اول: جهاد با حکام، واجب عینی است.....
- ۱۴۴-۴-۱-۱-نخست: احیای فریضه غایب.....
- ۱۵۳-۴-۱-۲-دوم: تفسیر.....
- ۱۵۴-۴-۱-۲-۱-وضعیت دولتها و علت دشمنی جنبشهای مسلحانه با آنها.....
- ۱۶۰-۴-۱-۲-۲-وضعیت مرجعیت دینی از اواخر دهه شصت به بعد.....
- ۱۶۲-۴-۱-۲-۳-چرا تمرکز روی ابن تیمیه؟.....
- ۱۶۵-۴-۱-۳-سوم: یک توضیح ضروری.....
- ۱۶۷-۴-۲-بخش دوم: انصراف از جهاد با حکومتها.....
- ۱۶۸-۴-۱-۲-نخست: نگاهی به بازنگری ها.....
- ۱۷۰-۴-۲-۲-دوم: عوامل انصراف.....
- ۱۷۲-۴-۳-بخش سوم: جهاد جهانی.....
- ۱۷۳-۴-۱-۳-نخست: نمونه هایی از دیدگاههای نظریه پردازان جهاد جهانی.....
- ۱۷۳-۴-۱-۱-۳-دیدگاههای ایمن الظواهری.....
- ۱۷۵-۴-۱-۳-۲-دیدگاههای ابومصعب سوری.....
- ۱۷۵-۴-۱-۲-۱-۳-الف: نگاهی به کتابی که دیدگاهها را از آن اقتباس کرده ایم.....

- ۴-۳-۱-۲-ب: گزیده هایی از کتاب «دعوة المقاومة الإسلامية العالمية» پیرامون مفهوم جهاد..... ۱۷۶
- ۴-۳-۲-دوم: سلفیت جهادی..... ۱۸۰
- ۴-۳-۳-سوم: چگونه و چرا جهاد جهانی شد؟..... ۱۸۲
- ۴-۳-۳-۱-جنگ بوسنی..... ۱۸۶
- ۴-۳-۳-۲-تعقیب امنیتی و بازگشت به افغانستان در دوران طالبان..... ۱۸۷
- ۴-۳-۳-۳-شیخ اسامه بن لادن..... ۱۸۸
- ۴-۴-بخش چهارم: تحول مفهوم جهاد در داعش..... ۱۹۵
- ۴-۴-۱-اول: بازتعریف جهاد و تحول از جهاد عالمی به محلی..... ۱۹۷
- ۴-۴-۱-۱-«جهاد» و «هجرت»..... ۱۹۷
- ۴-۴-۱-۲-اسلام و کفر..... ۱۹۷
- ۴-۴-۱-۳-تکفیر عاذر..... ۱۹۸
- ۴-۴-۱-۴-مشروعیت دموکراسی..... ۱۹۸
- ۴-۴-۱-۵-شیعیان..... ۱۹۸
- ۴-۴-۱-۶-نوع دشمن..... ۱۹۸
- ۴-۴-۱-۷-اقلیت ها، طوایف و ادیان..... ۱۹۹
- ۴-۴-۱-۸-دشمن دور یا نزدیک..... ۱۹۹
- ۴-۴-۲-دوم: تغییر در مفاهیم تکفیر، زمینه ساز تحول مفهوم جهاد..... ۱۹۹
- ۴-۴-۳-سوم: استحاله جهاد به خشنترین چهره خود در تاریخ اسلام..... ۲۱۲
- ۴-۴-۳-۱-اصل در ساکنین دارالکفر طاری بر کفر است..... ۲۱۶
- ۴-۴-۳-۲-تمامی رأی دهندگان کافر معذب علیه هستند..... ۲۱۷
- ۴-۴-۳-۳-کافران به دو دسته؛ کافر اصلی و کافر منتسب به اسلام تقسیم نمی شوند..... ۲۱۷
- ۴-۴-۳-۴-تکفیر از اصل دین است..... ۲۱۸
- ۴-۴-۴-نتیجه..... ۲۱۸

فصل پنجم: جمع بندی

- ۵-۱-جمع بندی..... ۲۲۱

مقدمه

مفاهیم از عمده ابزارهای معنا بخشی به جهان واقع و عرصه پراکسیس و ساخت اندیشه هستند که با توجه به تغییر کاربرد آنها همواره در حال تغییر و تحول اند به طوری که در چارچوب مکاتب و جریان های فکری در ساحت اندیشه سیاسی غرب و اسلام، با توجه به مبانی معرفتی و نظام دانایی خود معانی و تعاریف خاصی می یابند. این انعطاف پذیری و تکثر برداشت ها و تعاریف واژگان و مفاهیم سیاسی موجب سوءاستفاده و در راستای منافع و اغراض سیاسی جریان های فکری - سیاسی قرار گرفته و پیامد های سیاسی ناگواری در ساحت عمل سیاسی به همراه داشته است. استفاده ابزاری از مفاهیم انعطاف پذیر همچون آزادی، دموکراسی، حقوق بشر، عدالت، برابری و .. همواره باعث نزاع و ابزاری در خدمت بسیج توده ای و حتی توتالیتریسیم می شوند. بدین سان اندیشه سیاسی اسلام نیز مانند هر نظام اندیشه ای دیگری، حاوی مفاهیم و ایده های انعطاف پذیر است که می توانند به عنوان ابزاری در خدمت اهداف و اغراض سیاسی و منفعت حاصل از آن قرار گیرند این مهم موجب گردیده مفاهیم مکنون در اندیشه سیاسی اسلام نیز تحولات و تطوراتی یافته باشد به نحوی که گاه از معانی اصلی خود تهی شده و در راستای منافع نظام ها، جریان ها و مکاتب سیاسی تعریف و تفسیر می شوند. از جمله این مفاهیم در اندیشه سیاسی اسلام، مفهوم جهاد است که همواره از شکلی به شکل دیگر تغییر ماهیت داده و از مفهوم ریشه ای خود بسیار فاصله و در طول تاریخ از زمینه ای به زمینه دیگر متحول شده است به نحوی که می توان گفت؛ امروزه همین برداشت های متفاوت و رادیکال از مفهوم جهاد زمینه ساز اسلام هراسی؛ تفرقه قومی-مذهبی، جنگ مذهبی، کشتار و نسل کشی غیر نظامیان و تضعیف اسلام و دولت های اسلامی شده است، از این رو در شرایط کنونی، نشان دادن تحولات مفهومی جهاد نسبت به معنای اصلی آن در قرآن و سنت و به دور از هرگونه نگاه اسطوره ای و ایدئولوژیک، راهگشا به نظر می رسد. آنچه اهمیت موضوع را دوچندان می نماید این است که پس از حادثه یازده سپتامبر مفهوم جهاد در صدر مطالعات اسلام شناسی موسسات و مراکز غربی قرار گرفته و گاه برداشت های غیر واقع از جهاد و بسط آن به تمامی جامعه مسلمین و تأثیرپذیری افکار عمومی غیر مسلمان از این موسسات و رسانه های وابسته، موجب شناخت نادرست آنها نسبت به اسلام و برداشت خشونت آمیز از آن شده است، از سوی دیگر با وجود اینکه مفاهیم دینی از طریق استناد به متون شرعی، استنباط می شود اما درک و اجرای این مفاهیم، متأثر از شرایط و احوالات انسانی است که این شرایط و احوالات گاه به خود انسان مربوط

می شود و گاه به واقعیت‌های متغیر. ممکن است چنین تصور شود که برخی مفاهیم، ثابت بوده و تغییری در آنها رخ نداده است اما بررسی جزئیات این مفاهیم در طول دوره های تاریخی مختلف نشان می دهد که تغییرات عمیقی در آنها صورت گرفته است زیرا از یک سو اندیشه دینی با عالم واقع در ارتباط است و از سوی دیگر اجتهادات صاحب نظران، خواه ناخواه متأثر از جهان بینی آنان است و همین جهان بینی نیز در برخی ابعاد، مصون از تغییر نیست. همچنین توانمندی و ویژگیهای ذاتی افراد (صاحب نظران) نیز معمولاً متفاوت است.

بررسی «تاریخ شناخت» پرده از تغییرات صورت گرفته در عرصه مفاهیم برمی دارد و به اعتقاد ما بسیاری از مفاهیم دینی - اسلامی، متأثر از اینگونه تحولات بوده است. ما همواره باید برای کشف این تحولات تلاش کنیم زیرا هرگاه انحرافی در اصول شرعی رخ دهد «تاریخ شناخت» به کشف و اصلاح آن انحراف کمک می کند. طبیعتاً بسیاری از اشتباهات بزرگی که به نام دین رخ می دهد ناشی از همین دست تغییرات در احکام و دیدگاههای تشریحی است اما این نوع تغییرات، دیده نشده و کسی به آنها توجه نکرده است.

مسأله «تحول تاریخی مفاهیم دینی و تغییرات صورت گرفته در مفهوم اصلی» هنگامی خطرناک می شود که تصور شود این مفاهیم، بسیار روشن و غیر قابل تشکیک بوده و دچار هیچ تغییر بنیادینی نشده است؛ اما این مفاهیم در عرصه اجرا، بسیار مؤثر و البته سردرگم هستند و به همین خاطر باید مورد بررسی و پژوهش قرار گیرند.

«مفهوم جهاد» یکی از مفاهیمی است که در طول تاریخ، دستخوش تأثیرپذیری های عمیق شده و تاریخ کشمکش سیاسی و فکری در جهان اسلام را بر دوش کشیده است. این مفهوم از تأثیرگذاری فراوانی برخوردار بوده است به گونه ای که - به عنوان مثال - باعث شکل گیری نگاه جهانی به مسلمانان شده و مرزبندی های روابط مسلمانان با دیگر مسلمانان و نیز روابط مسلمانان با پیروان سایر ادیان را مشخص کرده است، همچنین این تحقیق تلاش می کند موضوع فوق را در چارچوب منابع اهل سنت رصد نموده و تحلیل نماید.

اهمیت پژوهش پیش رو

اهمیت پژوهش پیرامون تغییرات و دگرگونی های صورت گرفته در «مفهوم جهاد» صرفاً ناشی از تعلق همزمان این مفهوم به عرصه فقهی و سیاسی و نیز صرفاً ناشی از ارتباط آن با عرصه اعتقادی نیست زیرا ظهور جنبشهای اسلامی، اهمیت پژوهش مذکور را دو چندان کرده است به گونه ای که این جنبشها جهاد را یکی از برجسته ترین بنیانهای خود می دانند و حتی در برخی موارد، «واژه جهاد» بخشی از نام و عنوان این جنبشها را تشکیل می دهد. همچنین ظهور اثرات عملی جهاد در دنیای اسلام، اهمیت ویژه ای به این مفهوم می دهد؛ به ویژه هنگامی که مفهوم جهاد به ابزاری برای آزادسازی ملت‌های مسلمان از چنگ استعمارگران تبدیل می شود و یا هنگامی که از این مفهوم برای تکفیر جوامع و شعله ور کردن جنگ‌های فرقه ای استفاده می شود و به این ترتیب فجایع و ویرانی های فراوانی را برای امت اسلامی رقم می زند. همچنین از دیگر علل اهمیت مفهوم جهاد می توان به ظهور مفهوم «جهاد جهانی» و وقوع حوادث یازده سپتامبر ۲۰۰۱ اشاره کرد؛ حملات یازده سپتامبر یکی از بارزترین حوادث سالهای آغازین هزاره سوم بود و مسلمانان از عراق و افغانستان گرفته تا سایر نقاط جهان، از اثرات سوء و فاجعه بار آن در امان نماندند.

مسئله این پژوهش

در هزاره سوم، لحظات تاریخی تعیین کننده ای وجود دارد که در تغییر مفهوم جهاد، ایفای نقش کرده و آن را دچار تغییرات متعددی نمود، به گونه ای که - به عنوان مثال - مفهوم جهاد که قبلاً یک مفهوم فقهی - فرعی بود به مفهومی عقیدتی - اصولی تبدیل شد و تعداد زیادی از صاحب‌نظران، اعتقاد به جهاد را یکی از اصول ایمان قلمداد کردند! همچنین مفهوم جهاد از دیدگاه سازمانهای اسلامی - سیاسی - پارلمانی، با دیدگاه جنبشهای مسلحانه اسلامی تفاوت دارد و اختلاف پیرامون دو مفهوم «جهاد هجومی» و «جهاد دفاعی» - که بحث آن در دهه شصت قرن گذشته آغاز شد - بخشی از تغییر و تحولاتی است که در مفهوم جهاد رخ داده است.

وانگهی به رغم اینکه به نظر می آید در تاریخ بلند اندیشه اسلامی، مفهوم جهاد تغییری پیدا نکرده است اما بررسی مفهومی نشان می دهد که تفاوت‌های مفهومی فراوانی در این عرصه رخ داده است. خود

اصطلاح «جهاد» - بر اساس معنای متداول در کتابهای فقهی - یک اصطلاح قرآنی نیست و برداشت فقها از مفهوم جهاد با برداشت متصوفه و نیز با برداشت برخی فرق اسلامی تفاوت دارد. همچنین تعریف اندیشمندان اصلاح طلب از جهاد، متفاوت از تعریف اندیشمندان سلفی است و سلفی های سنتی نیز در مقایسه با سلفی های جهادی برداشتی متفاوت از جهاد دارند، بنابراین جهاد به عنوان یک مفهوم، همواره وضعیت ثابتی نداشته بلکه همیشه در حال تحول بوده است و این عدم ثبات معنایی ناشی از سه چیز است: ۱- حوزه معنایی جهاد ۲- جهان بینی که خود ناشی از شرایط و حوادث بزرگ است. ۳- حوزه اجرایی جهاد.

اهداف پژوهش

۱- در چند دهه اخیر، شاهد به پا خواستن گروه های تروریستی جدید و بیشماری در کشورهای مختلف اسلامی و معرفی خود به عنوان احیاگران اسلام واقعی بوده ایم، برخی از اندیشمندان و پژوهشگران حوزه اسلام شناسی در چند سال گذشته درک درست از گروه های جهادی مثل القاعده و داعش را واپسته به درک سیر تحول مفهوم جهاد و نحوه بهره گیری این گروه ها از این کلید واژه می دانند، لیکن با مراجعه به پژوهش های آنها در این زمینه و صرف نظر از نقاط مثبت، شاهد کمبودها و گاه عدم درک درست آنها از مقوله جهاد و حتی نسبت دادن برخی از خشونت ها و تحولات صورت گرفته به نبی اکرم(ص) می باشیم، لذا سعی خواهد شد تا با پرهیز از هرگونه رویکرد ایدئولوژیک و با نگاهی تحلیلی- انتقادی و جامع به موضوع پرداخته شود.

۲- از سویی پس از حادثه یازده سپتامبر مفهوم جهاد در صدر مطالعات اسلام شناسی موسسات و مراکز غربی قرار گرفته و گاه برداشت های غیر واقع از جهاد و بسط آن به تمامی جامعه مسلمین و تأثیرپذیری افکار عمومی غیر مسلمان از این موسسات و رسانه های وابسته، موجب شناخت نادرست آنها نسبت به اسلام و برداشت خشونت آمیز از آن شده است، لذا پرداختن به این موضوع اهمیت زیادی دارد.

۳- امروزه برداشت های متفاوت و رادیکال از مفهوم جهاد زمینه ساز اسلام هراسی؛ تفرقه قومی- مذهبی، جنگ مذهبی، کشتار و نسل کشی غیر نظامیان و تضعیف اسلام و دولت های اسلامی

شده است، از این رو در شرایط کنونی، نشان دادن تحولات مفهومی جهاد نسبت به معنای اصلی آن در قرآن و سنت و به دور از هرگونه نگاه اسطوره‌ای و ایدئولوژیک، راهگشا به نظر می‌رسد.

۴- همچنین شناسایی تحولات صورت گرفته در مفهوم جهاد در طول تاریخ اسلامی؛ شناسایی عوامل مستقیمی که در تغییر مصادیق «مفهوم جهاد» ایفای نقش کرده‌اند و تلاش برای کشف چگونگی و دلایل رخداد این تأثیرگذاری‌ها از دید «جهان بینی» موجود در اندیشه معاصر، از دیگر اهداف تحقیق می‌باشند.

پژوهش پیش رو صرفاً به دنبال بررسی و فهم نوشته‌ها و نظریاتی است که در طول یک دوره تاریخی بلندمدت - از صدر اسلام تا به امروز - پیرامون مفهوم جهاد ارائه شده است و از همین رو نظریه پردازی درباره جهاد و چگونگی اجرای آن در طول تاریخ، جزء سوژه‌ها و اهداف این پژوهش نیست زیرا نگارنده در صدد است صرفاً روند تاریخی «مباحث شکل گرفته پیرامون مفهوم جهاد» را در اختیار خوانندگان قرار دهد؛ به عبارت دیگر در این پژوهش صرفاً به ارائه معلومات و تجزیه و تحلیل‌هایی پرداخته شده است که به پژوهشگران کمک می‌کند تا از طریق فهم تغییرات صورت گرفته در ماهیت و مقصود «مفهوم جهاد»، این مفهوم را بر مبنای منابع اصلی و واقعیات معاصر جهان، بازسازی نمایند. البته بنده عجالاً معتقدم که تغییرات مذکور، نوعی انحراف از مسیر اصلی جهاد در عصر نبوی به شمار می‌رود.

سابقه پژوهش

کتاب‌ها و مقالات بیشماری با موضوعات؛ احکام، فضائل، اهداف، کیفیت، انواع و چگونگی جهاد در طول تاریخ اسلام به رشته تحریر درآمده است و علما همواره سعی نموده‌اند متناسب با شرایط زمانه خود و با برداشت‌های خاص از قرآن و سنت، این واژه کلیدی را بازتعریف یا دایره شمول آن را متحول سازند، لیکن پژوهش‌های مربوط به تحول مفهوم جهاد پس از حملات یازده سپتامبر و آن هم توسط عده معدودی از اسلام‌شناسان غربی و یا سکولارهای مسلمان ساکن در غرب صورت گرفته که بنا به آگاهی حال حاضر ما و بر اساس ترتیب زمانی در نگارش به شرح ذیل می‌باشند.